

HUQUQ OILALARI TUSHUNCHASI VA ULARNING TASNIFI.

*IIIB Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси
ўқитувчиси, капитан Абдибоситов Абдуқодир Абдурахмон ўғли*

Annotatsiya. Maqolada huquq oilalari tushunchasi va ularning tasnifi tahlil qilinadi. Huquq tizimlari dunyoda turli tarixiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlarga qarab shakllangan bo'lib, umumiy xususiyatlariga ko'ra muayyan huquq oilalariga bo'linadi. Asosiy huquq oilalari sifatida kontinental (romano-german), anglo-sakson (pretsedent), islom va hind-xitoy huquq tizimlari ko'rib chiqiladi. Har bir huquq oilasining o'ziga xos xususiyatlari, huquq manbalari va huquqiy qo'llanilish tamoyillari tahlil qilinadi. Shuningdek, huquq oilalarining o'zaro o'xshashliklari va farqlari, ularning huquqiy islohotlarga ta'siri ham yoritiladi. Maqola huquqiy tizimlarni qiyosiy o'rganish va xalqaro huquqiy aloqalarni chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: huquq oilalari, huquq tizimlari, kontinental huquq, anglo-sakson huquqi, islom huquqi, hind-xitoy huquqi, huquqiy tasnif, huquq manbalari, sud pretsedenti, qonunchilik tizimi.

Аннотация. В статье анализируются понятие правовых семей и их классификация. Правовые системы в мире формировались в различных исторических, социальных и культурных условиях и, исходя из общих характеристик, подразделяются на определённые правовые семьи. Основными правовыми семьями рассматриваются континентальная (романо-германская), англосаксонская (прецедентная), исламская и индокитайская правовые системы. Анализируются особенности каждой правовой семьи, источники права и принципы правоприменения. Кроме того, освещаются сходства и различия между правовыми семьями, а также их влияние на правовые реформы. Статья способствует сравнительному изучению правовых систем и более глубокому пониманию международных правовых связей.

Ключевые слова: правовые семьи, правовые системы, континентальное право, англосаксонское право, исламское право, индокитайское право, правовая классификация, источники права, судебный прецедент, законодательная система.

Annotation. The article analyzes the concept of legal families and their classification. Legal systems around the world have developed under various historical, social, and cultural conditions and, based on common characteristics, are divided into specific legal families. The main legal families considered include the continental (Romano-Germanic), Anglo-Saxon (precedent-based), Islamic, and Indo-Chinese legal systems. The article examines the distinctive features of each legal family, sources of law, and principles of legal application. Additionally, it explores the similarities and

differences between legal families and their impact on legal reforms. The article contributes to the comparative study of legal systems and a deeper understanding of international legal relations.

Keywords: legal families, legal systems, continental law, Anglo-Saxon law, Islamic law, Indo-Chinese law, legal classification, sources of law, judicial precedent, legislative system.

Huquq tizimlari dunyoda turlicha rivojlangan bo'lib, ular muayyan tarixiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlarga asoslangan. Har bir mamlakatda huquq o'z tarixi, an'analari va qonunchilik tizimiga ega bo'lsa-da, umumiy xususiyatlariga qarab, huquqiy tizimlarni muayyan guruhlariga ajratish mumkin. Bu guruhlar "huquq oilalari" deb nomlanadi. Huquq oilalari tasnifi huquqni qiyosiy o'rganishda va xalqaro munosabatlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Huquq oilasi — bu o'xshash huquqiy manbalar, metodlar va qonunchilik tamoyillari asosida birlashgan mamlakatlar guruhi. Huquq oilalari tasnifi huquqiy tizimlarning tarixi, huquq manbalari, huquqni qo'llash uslublari va sud amaliyotiga asoslanadi. Huquq oilalari tasnifi orqali turli davlatlarning huquqiy tizimlarini solishtirish va ularning umumiyliklari hamda farqlarini aniqlash mumkin.

Huquqshunos olimlar tomonidan huquq oilalari bir necha toifaga ajratiladi. Huquq tizimlarini tasniflash jarayonida turli mezonlar qo'llaniladi. Ushbu tasniflash huquq tizimlarining tarixiy rivojlanishi, asosiy huquq manbalari va qo'llanilish usullariga asoslanadi. Shu sababli, turli davlatlarning huquqiy tizimlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash uchun huquq oilalariga ajratish muhim hisoblanadi. Ular orasida eng keng tarqalganlari quyidagilar:

1. Kontinental (Romano-german) huquq oilasi;
2. Anglo-sakson (pretsedent) huquq oilasi;
3. Islom huquq oilasi;
4. Hind-Xitoy huquq oilasi.

Kontinental (Romano-german) huquq oilasi. Kontinental huquq oilasi Fransiya va Germaniya huquq an'analariga asoslangan bo'lib, qonunlar asosiy huquq manbai hisoblanadi. Bu huquq tizimida huquq qoidalari aniq shakllangan va qonun hujjatlari yordamida tartibga solinadi. Sudlar qonunlarni ijro etadi va qonunlardan chetga chiqmaydi. Kontinental huquq oilasiga Fransiya, Germaniya, Italiya, Ispaniya, Rossiya va O'zbekiston kabi mamlakatlar kiradi.

Bu huquq tizimida qonunchilik oliy huquq manbai hisoblanib, sudyalarning roli qonunlarni to'g'ri qo'llash bilan cheklanadi. Sud qarorlari umumiy qabul qilingan qonun qoidalariga asoslanadi va huquq normalarini o'zgartirish vakolati sudlarga berilmaydi. Shu sababli, qonun chiqaruvchi organlar ushbu tizimda muhim ahamiyat kasb etadi. Kontinental huquq tizimi qat'iy tuzilgan bo'lib, fuqarolik, jinoyat va

iqtisodiy huquq kabi sohalarini o'z ichiga oladi. Qonunlar aniq yozilganligi sababli, huquqni qo'llashda oldindan ma'lum qoidalarga tayanish mumkin.

Masalan, **Fransiyada** fuqarolik huquqi **Fransiya Fuqarolik kodeksi (Code civil)** asosida tartibga solinadi. Ushbu kodeks Napoleon Bonapart davrida qabul qilingan bo'lib, barcha fuqarolik-huquqiy munosabatlarni aniq belgilab beradi.

Misol tariqasida meros huquqini olaylik: agar biror fuqaro vafot etsa, uning merosi kimlarga va qanday taqsimlanishi oldindan **Fuqarolik kodeksida** belgilangan bo'ladi. Sud esa faqat ushbu qonun asosida qaror chiqaradi va mavjud qoidalaridan chetga chiqa olmaydi¹.

Bu kontinental huquq tizimining o'ziga xos jihati bo'lib, sudyalarning mustaqil huquqiy normalar yaratishiga yo'l qo'yilmaydi.

Anglo-sakson (pretsedent) huquq oilasi. Anglo-sakson huquq oilasi Buyuk Britaniyada shakllangan bo'lib, bu tizimda sud pretsedentlari asosiy huquq manbai hisoblanadi. Ya'ni, sud qarorlari kelgusi ishlar uchun qoida sifatida qabul qilinadi. Bu huquq tizimida sudlar qonunlarni talqin qilishda katta vakolatga ega. Angliya, AQSh, Kanada, Avstraliya va Hindiston kabi mamlakatlar bu huquq oilasiga kiradi.

Ushbu huquq tizimida sudyalari faqat qonunlarni qo'llash bilan cheklanib qolmay, balki ularni sharhlash va rivojlantirish imkoniyatiga ham ega. Sud qarorlari huquq manbai sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, yillar davomida to'plangan pretsedentlar yangi sud ishlari uchun yo'riqnoma vazifasini o'taydi. Masalan, AQSh Oliy sudi tomonidan chiqarilgan qarorlar barcha quyi sudlar uchun majburiy hisoblanadi.

Anglo-sakson huquqida "stare decisis" tamoyili amal qiladi, ya'ni sudlar oldingi qarorlarni inobatga olgan holda yangi ishlarni ko'rib chiqishi lozim². Bu tizimda sud qarorlarining ahamiyati shunchalik yuqoriki, ba'zi hollarda yangi qonun qabul qilinmasa ham, sud pretsedentlari huquq normalarining o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu sababli, bu huquq tizimi moslashuvchan va vaqt o'tishi bilan huquqiy normalarning rivojlanishiga imkon yaratadi.

Misol tariqasida **Marbury v. Madison (1803)** ishi AQSh huquq tizimida muhim pretsedent yaratgan. Bu ishda Oliy sud o'zining qonunlarning Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish vakolatiga ega ekanligini belgilab bergan, ya'ni sudiylik nazoratini o'rnatgan³. Ya'ni, sud Kongress tomonidan qabul qilingan qonunlarni Konstitutsiyaga muvofiqligini tekshirish va agar ular Konstitutsiyaga zid bo'lsa, bekor qilish huquqiga ega deb topgan.

¹ Code civil des Français (Napoleon Code) – Fransiya Fuqarolik kodeksi, 1804-yilda qabul qilingan – https://uz.wikipedia.org/wiki/Napoleon_kodeksi?utm_source=chatgpt.com

² Петрова Екатерина Алексеевна. "Правило stare decisis как основа судебного правотворчества в США" Ленинградский юридический журнал, no. 3 (41), 2015, pp. 246-254.

³ <https://www.britannica.com/event/Marbury-v-Madison>

Bu qaror natijasida AQShda **sud hokimiyati mustaqil va kuchli bo'lib**, qonunlarning talqini va ularning amal qilishi bo'yicha hal qiluvchi rol o'ynay boshladi. Ushbu pretsedent keyinchalik boshqa ko'plab sud qarorlariga asos bo'lib xizmat qildi va anglo-sakson huquq tizimining o'ziga xos jihatini yaqqol namoyon qildi.

Islom huquq oilasi. Musulmon huquqi – dunyodagi asosiy huquqiy tizimlardan biridir. Bu huquqiy tizim **VII–X asrlarda Arab xalifaligida** shakllangan bo'lib, uning asosiy tamoyillari islom dini qoidalariga asoslanadi. Musulmon huquqi odamlarga axloqiy normalarni belgilab beradi va ularni buzganlik uchun belgilangan diniy jazolarni o'z ichiga oladi. Shariat ushbu tizimning markaziy manbasi bo'lib, **Qur'on, sunna, ijmo, qiyos va urf-odatlar** uning asosiy huquqiy manbalari hisoblanadi.

Bu huquq tizimi asosan musulmonlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlarga tatbiq etiladi. Ammo musulmon aholisi ko'pchilikni tashkil etuvchi **Osiyo va Afrika mamlakatlarida** musulmon huquqining ahamiyati saqlanib qolgan bo'lsa-da, u zamonaviy qonunlar va urf-odatlar bilan to'ldirilib kelmoqda. Shu sababli, **diniy musulmon huquqi** va **musulmon davlatlari milliy huquq tizimi** farqlanishi lozim.

XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab musulmon davlatlarida **G'arb huquqiy tizimlarining ta'siri** kuchayib, jinoyat, savdo va protsessual qonunlar qabul qilindi. Biroq musulmon huquqi **oila, meros va shaxsiy maqom** masalalarida muhim o'rin egallab kelmoqda. **1869–1877-yillarda** Usmonli imperiyasida **“Al-Majalla”** nomli huquqiy kodeks yaratilgan bo'lib, u musulmon huquqining majburiyat va protsessual normalarini o'z ichiga olgan. Keyinchalik **Turkiya (1926), Livan (1932), Suriya (1949) va Iroq (1951)** kabi mamlakatlarda musulmon huquqiy tizimi isloh qilindi⁴.

Hozirgi vaqtda musulmon huquqining ta'siri **Iordaniya, Tunis, Marokash, Pokiston, Hindiston** kabi mamlakatlarda saqlanib qolgan. Ayrim davlatlarning **konstitutsiyalarida musulmon huquqi asosiy qonunchilik manbai** sifatida belgilangan bo'lib, fuqarolik huquqi va boshqa sohalarda ham qo'llaniladi. Shuningdek, ba'zi mamlakatlarda **shariat sudlari** faoliyat yuritishda davom etmoqda. Sharqiy va Markaziy Afrika davlatlarida esa musulmon huquqi ba'zan **odat huquqi** sifatida qo'llanadi.

Hind-Xitoy huquq oilasi. Hind-Xitoy huquq oilasi Osiyo davlatlarida rivojlangan bo'lib, u an'anaviy diniy va urf-odat qoidalariga asoslanadi. Bu huquq tizimida davlat qonunlari va an'anaviy qoidalar bir-biriga moslashtirilgan. Xitoy, Yaponiya, Koreya va Vyetnam kabi mamlakatlar bu huquq oilasiga kirishi mumkin.

Hind-Xitoy huquq tizimi uzoq tarixga ega bo'lib, u asosan Konfutsiy ta'limoti, buddaviylik va mahalliy urf-odatlarga asoslanadi. Ushbu tizimda huquq faqat jazolash

⁴ https://uz.wikipedia.org/wiki/Musulmon_huquqi

vositasi emas, balki jamiyatda tartib va axloqni saqlash vositasi sifatida ham qaraladi. Masalan, Xitoyda qadimdan sud jarayonlari faqat zarur hollarda qo'llanilib, nizolarni murosaga keltirishga ustuvor ahamiyat berilgan.

Yaponiya va Koreyada esa kontinental huquq tizimi ta'sirida zamonaviy qonunchilik shakllangan bo'lsa-da, an'anaviy qoidalarining ahamiyati saqlanib qolgan. Masalan, Yaponiyada oilaviy va meros huquqi bo'yicha qonunlar mahalliy urf-odatlariga mos ravishda ishlab chiqilgan.

Bugungi kunda Hind-Xitoy huquq oilasiga mansub mamlakatlarda zamonaviy qonunchilik tizimi rivojlangan bo'lsa-da, an'anaviy huquqiy normalar hali ham muhim o'rin tutadi va ba'zi hollarda davlat qonunlaridan ustun qo'yilishi mumkin.

Misol tariqasida, Xitoyda "**Fuqarolik Kodeksi**" (2021) qabul qilingan bo'lsa-da, unda hali ham an'anaviy Konfutsiy ta'limoti ta'siri seziladi. Masalan, oila va meros huquqida ota-onaga hurmat qilish va qarindoshlarga g'amxo'rlik qilish majburiyati qonuniy asosga ega⁵.

Yaponiyada esa fuqarolik huquqi G'arb huquq tizimiga mos ravishda shakllangan bo'lsa ham, **meros masalalarida an'anaviy oilaviy qadriyatlarga asoslanadi**. Masalan, uzoq vaqt davomida oilaning to'ng'ich o'g'li asosiy merosxo'r hisoblangan.

Vyetnamda ham zamonaviy qonunchilik joriy etilgan bo'lsa-da, mahalliy urf-odatlariga ko'ra, ba'zi hollarda nizolarni rasmiy sud emas, balki **mahalliy oqsoqollar kengashi hal qiladi**. Bu an'anaviy huquqning amaliyotda saqlanib qolayotganini ko'rsatadi.

Har bir huquq oilasi o'z xususiyatlariga ega bo'lsa-da, ular o'rtasida muayyan umumiyliklar ham mavjud. Masalan, kontinental va anglo-sakson huquq tizimlari davlat boshqaruvi va iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishda samarali bo'lib, ularda huquqning ijtimoiy hayotdagi roli katta ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, islom huquqi va hind-xitoy huquq tizimlari ko'proq diniy va an'anaviy tamoyillarga asoslangan bo'lib, ular davlat qonunlari bilan birgalikda amal qiladi.

Hozirgi vaqtda huquq oilalarining an'anaviy chegaralari tobora o'zgarib bormoqda. Globallashuv va xalqaro hamkorlik tufayli turli huquq tizimlari bir-biriga ta'sir ko'rsatmoqda. Anglo-sakson va kontinental huquq tizimlari o'rtasidagi farqlar biroz yumshamoqda, chunki ko'plab mamlakatlar o'z qonunchilik tizimlarini modernizatsiya qilish jarayonida boshqa tizimlarning tajribalaridan foydalanmoqda. Masalan, kontinental huquq tizimiga ega bo'lgan davlatlar sud pretsedentlariga ko'proq e'tibor qaratishni boshlagan bo'lsa, anglo-sakson huquq tizimidagi mamlakatlar esa qonunchilikni kodifikatsiya qilishga intilmoqda. Bu jarayonlar

⁵ <https://sinosfera.ru/novosti/71-elektronnaya-kniga-gr>

natijasida huquqiy tizimlar o'rtasidagi an'anaviy chegara chiziqlari tobora noaniq bo'lib bormoqda. Shuningdek, xalqaro huquq va global iqtisodiy integratsiya ham turli huquqiy tizimlarning bir-biriga yaqinlashishiga turtki bermoqda. Natijada, huquqiy tizimlar o'rtasidagi farqlar kamayib, umumiy huquqiy tamoyillar shakllanmoqda.

Xitoy va Yaponiya kabi davlatlar esa o'z huquq tizimlariga g'arbiy modellarni joriy qilish orqali islohotlar olib bormoqda. Xitoy va Yaponiya o'z huquqiy tizimlarini modernizatsiya qilish jarayonida G'arbiy modellarni joriy etish orqali islohotlar olib bormoqda. Xitoyda 1978-yilda boshlangan "Ochiq eshiklar siyosati" doirasida iqtisodiy islohotlar amalga oshirilib, bozor iqtisodiyoti tamoyillari joriy etildi. Bu jarayonda G'arbiy huquqiy tizimlarning ayrim elementlari, xususan, mulk huquqi va shartnomaviy munosabatlar bo'yicha qoidalar qabul qilindi. Yaponiya esa XIX asr oxirida Meiji davrida G'arbiy davlatlarning huquqiy tizimlarini o'rganib, o'z qonunchiligiga integratsiya qildi. Bu islohotlar natijasida Yaponiya fuqarolik kodeksi va boshqa asosiy qonunlar Yevropa huquqiy an'alariga mos ravishda ishlab chiqildi. Hozirgi kunda ham ushbu mamlakatlar globalizatsiya va xalqaro hamkorlik doirasida o'z huquqiy tizimlarini takomillashtirishda G'arbiy modellar tajribasidan foydalanishda davom etmoqda.

O'zbekistonning huquq tizimi kontinental (romano-german) huquq oilasiga mansub bo'lib, qonunchilik hujjatlari asosiy huquq manbai hisoblanadi. Mustaqillikdan so'ng O'zbekiston o'zining huquqiy tizimini isloh qilib, bozor iqtisodiyoti va demokratik institutlarga asoslangan qonunchilik bazasini yaratdi. Shu bilan birga, mamlakatda Sharq huquqiy an'analari, jumladan, islom huquqining ayrim elementlari ham mavjud.

O'zbekistonning huquq tizimi xalqaro normalarga yaqinlashtirilayotgan bo'lib, bu esa iqtisodiy taraqqiyot va xalqaro hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu sababli, mamlakatda huquqiy islohotlar doimiy ravishda davom etmoqda.

Huquq oilalari turli mamlakatlarning huquqiy tizimlarini tahlil qilish va taqqoslash imkonini beradi. Kontinental, anglo-sakson, islom va hind-xitoy huquq oilalari o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularning o'xshashlik va farqlari huquqshunoslik fanida muhim tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi.

Bugungi kunda huquq tizimlari globallashtirish ta'sirida bir-biriga ta'sir o'tkazmoqda va zamonaviy davlatlar o'z huquq tizimlarini xalqaro standartlarga moslashtirishga harakat qilmoqda. O'zbekiston ham o'z huquqiy tizimini rivojlantirish yo'lida turli huquqiy an'alar va zamonaviy qonunchilik tajribalaridan foydalanmoqda.

Adabiyotlar:

1. Code civil des Français (Napoleon Code) – Fransiya Fuqarolik kodeksi, 1804-yilda qabul qilingan – https://uz.wikipedia.org/wiki/Napoleon_kodeksi?

2. Петрова Екатерина Алексеевна. "Правило stare decisis как основа судебного правотворчества в США" Ленинградский юридический журнал, no. 3 (41), 2015, pp. 246-254.
3. <https://www.britannica.com/event/Marbury-v-Madison>
4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Musulmon_huquqi
5. <https://sinosfera.ru/novosti/71-elektronnaya-kniga-gr>

